

УДК: 336.71.078.3(477)

*В. С. Домбровський,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної кібернетики,
ДВНЗ "Українська академія банківської справи Національного банку України"
Н. О. Єременко,
провідний економіст відділу економічної роботи та грошово-кредитних відносин,
Управління Національного банку України в Харківській області*

ПОНЯТТЯ І СУТНІСТЬ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ В УКРАЇНІ

*V. Dombrovskiy,
PhD, Associate Professor, Department of Economic Cybernetics,
Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine
N. Eremenko,
Senior Economist of Economic Activity and monetary relations,
Office of the National Bank of Ukraine in Kharkiv region*

THE CONCEPT AND ESSENCE OF BANK SUPERVISION IN UKRAINE

В статті досліджено сутність понять банківське регулювання, банківський контроль та нагляд за діяльністю банків. Визначено основну мету банківського нагляду та розглянуто її з різних сторін: у глобальному розумінні, у локальному розумінні та потенційному. Встановлено основні форми реалізації банківського нагляду.

This paper investigates the nature of banking regulation, banking supervision and banking control. The authors define the main purpose of banking supervision and examine it from different perspectives: global, local and potential understanding. The basic forms of banking supervision are investigated.

Ключові слова. Банківський нагляд, банківський контроль, банківське регулювання, банківська діяльність.

Keywords. Bank supervision, banking control, banking regulation, banking.

Постановка проблеми. В економічному розвитку України, як і будь-якої іншої країни світу, банківська система має величезне значення. Банки виробляють особливі товари і послуги, такі як грошові кредити та кошти для забезпечення ліквідності, і через них проходять грошові потоки між усіма ланками національного і світового господарства. Крім того, банки мають право на власний розсуд розпоряджаються коштами не лише своїх власників та акціонерів банку, а й інших суб'єктів господарської діяльності та держави. Враховуючи те, що головною метою банків, як і будь-яких інших суб'єктів господарської діяльності, є отримання прибутку, вони можуть свідомо йти на певні ризики задля збільшення власних доходів, що призводить до їх підвищеної фінансової вразливості.

Оскільки суспільство зацікавлене в забезпеченні стійкості банківської системи, а збій у роботі однієї банківської установи може нанести шкоду не лише його власникам, а й призвести до дестабілізаційних процесів банківської системи в цілому, то виникає необхідність у суворому регулюванні, контролі та нагляді за діяльністю банківських установ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз існуючих наукових робіт з питань банківського нагляду, зокрема праць Адамка Б.П., Д'яконової І.І., Єпіфанова А.О., Коваленко В.В., Кореневої О.Г., Любуна О.С., Міщенко В.І., Орлюка О.П., Пасічника В.В., Полякова В.П., Раєвського К.С., Рогової Н., Стельмаха В.С., Хаб'юка О., Яценюка А.П. засвідчив, що проблема регулювання діяльності банків, визначення основних завдань і напрямків банківського нагляду та їх удосконалення вивчається достатньо широко. Проте в умовах загальносвітової фінансової нестабільності постійне вдосконалення системи банківського нагляду все ще залишається актуальним.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття теоретичних засад регулювання, контролю та нагляду за діяльністю банків, визначення основних завдань і функцій банківського регулювання та нагляду і його форми.

Викладення основного матеріалу дослідження. В економічній літературі такі терміни як "банківський нагляд" і "банківське регулювання" досить часто використовуються як слова-синоніми. Крім того часто "банківський нагляд" використовують у значенні - контролюючий орган за діяльністю банків, а поняття "банківське регулювання" при цьому застосовується як допоміжне. Так, Рогова Н. пише, що "державне регулювання банківської діяльності містить такий компонент як нагляд, оскільки воно не можливе без контролю" [14, с. 36].

Розглянемо питання сутності термінів "банківське регулювання" і "банківський нагляд" більш детально.

В енциклопедії банківської справи України зазначено, що банківське регулювання – це одна із функцій держави, що полягає у створенні системи норм, що регламентують і регулюють діяльність банків, визначають її загальні принципи, порядок банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства [4].

Любуна О.С. та інші визначають банківське регулювання як систему заходів, за допомогою яких центральний банк забезпечує стабільне, безпечне функціонування банків і запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі [8, с. 28].

На думку Міщенко В.І., регулювання банківської діяльності спрямоване, насамперед, на створення відповідної правової бази. По-перше, це розробка та ухвалення законів, що регламентують діяльність банків. По-друге, ухвалення відповідними установами, уповноваженими державою, положень, що регламентують функціонування банків у вигляді нормативних актів, інструкцій та директив [9, с. 47-48].

Орлюк О.П. розглядає банківське регулювання як одну з форм державного управління, що становить систему заходів, за допомогою яких держава через центральний банк (або інший уповноважений орган) забезпечує стабільне та безпечне функціонування банків, а також попереджає дестабілізуючі процеси в банківському секторі [10, с. 151-152].

Досить схоже визначення надає Пасічник В.В., який зазначає, що під банківським регулюванням мають на увазі розробку та видання уповноваженими органами на підставі законів нормативно-правових актів, які регламентують види і способи банківської діяльності [11].

Поляков В.П. визначає "банківське регулювання" як систему заходів, за допомогою яких держава через центральний банк забезпечує стабільне й безпечне функціонування банківської системи [12, с. 139].

На думку Хаб'юка О., банківське регулювання – це формування та застосування державою заходів впливу на банківську сферу для досягнення державних цілей (забезпечення грошового обігу, стабільність банківської системи, уникнення монополізації, усунення недоліків міжнародної діяльності банків тощо) [16, с. 25].

Не дивлячись на значну кількість трактувань поняття “банківське регулювання” вони мають багато спільного:

- по-перше, простежується наявність певного регулятора, яким є або окремих орган держави, або Національний банк;
 - по-друге, передбачається створення та впровадження певної системи норм та правил функціонування банківської системи;
 - по-третє, застосовуються певні заходи, як для попередження дестабілізаційних процесів, так і їх усунення;
 - по-четверте, банківське регулювання проводиться задля стабільності національної банківської системи і безпечного функціонування банківських установ.
- Перейдемо до аналізу поняття “банківський нагляд”.

Адамик Б.П. говорить, що “нагляд за діяльністю банків здійснюється з метою забезпечення надійності та стійкості окремих банків та передбачає цілісний і неперервний нагляд за здійсненням банками своєї діяльності відповідно до діючого законодавства та інструкцій” [1, с. 174].

В енциклопедії банківської справи України зазначено що, банківський нагляд – це особливий вид відомчого контролю, система моніторингу та активних впорядкованих дій, здійснюваних державою (в особі центрального банку чи уповноважених наглядових органів), з метою забезпечення дотримання комерційними банками та іншими фінансово-кредитними установами законодавства та обов'язкових економічних нормативів [4].

Версаль Н.І. вважає, що банківський нагляд — це діяльність, спрямована на забезпечення банківської ліквідності та послаблення ризику банківських операцій, яка має на меті захист вкладників та посилення довіри суспільства до банківської системи і національної валюти [2, с. 231].

У монографії Єпіфанова А.О. “Методологічні складові ефективного розвитку банківського сектору економіки України” поняття банківський нагляд визначається так само [5, с. 241].

Такі науковці, як Грушко В.І., Міщенко В.І. та інші, під банківським наглядом розуміють “моніторинг процесів, що відбуваються у банківській сфері на різних стадіях функціонування банків, а саме: створення нових банків та їх установ, діяльності банків, реорганізації та ліквідації банків” [3, с.11; 9, с. 48].

Любунь О.С., Раєвський К.С. трактують банківський нагляд як моніторинг усіх видів ризиків, притаманних банківській діяльності, з метою зведення до мінімуму насамперед системного ризику, тобто запобігання ланцюгової реакції, за якої крах одного або кількох банків може спричинити кризу всієї банківської системи [8, с. 29].

Деяко різні за визначеннями поняття “банківське регулювання” і “банківський нагляд” мають спільним те, що передбачають наявність певного органу управління, який існує задля забезпечення надійності і стабільності банківської системи в цілому та роботи окремого банку. Проте, якщо при визначенні поняття банківське регулювання мова йде про створення певних норм і правил, то в понятті банківський нагляд мова вже йде про систему моніторингу виконання цих норм і правил. Крім того, у визначенні поняття банківський нагляд вже говориться про ризик банківських операцій, необхідність його виявлення та послаблення.

У ході дослідження було з'ясовано, що деякі науковці замінюють поняття “банківський нагляд” поняттям “банківський контроль”. Проаналізуємо, чи доцільно це робити.

Банківський контроль в енциклопедії банківської справи України визначається як діяльність банків, спрямована на попередження, фіксацію й усунення недоліків і порушень, а також надання правової допомоги в питаннях фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій і громадян у процесі здійснення банківських операцій та користування банківськими послугами [4].

Даючи визначення поняттю “банківський контроль”, Орлюк О.П. говорить, що наглядовий орган за своєю суттю не має відносин підлеглості із органом, за яким здійснюється нагляд. Наглядовий орган оцінює діяльність відповідної особи лише з позиції законності, але не доцільності, не втручаючись у його оперативну або іншу форму діяльності. З іншого боку, він зазначає, що контроль, відповідно до чинного законодавства, передбачає цілісний і безперервний нагляд за здійсненням банками своєї діяльності [10, с. 158-162].

На відміну від нагляду, контроль передбачає, як правило, наявність відносин підлеглості між органом, що контролює, та особою, над якою здійснюється контроль, а також втручання в оперативну діяльність підконтрольної особи з метою усунення допущених порушень [15, с. 268].

Пасічник В.В. зазначає, що під контролем за діяльністю банків слід мати на увазі цілісне й безперервне відстеження здійснення банками їх діяльності згідно із нормативно-правовими актами [11, с. 238].

Проведений аналіз показав, що поняття “банківський контроль” використовується одними науковцями як заміник поняття “банківський нагляд”, а іншими визначається як контроль з боку комерційного банку за діяльністю своїх клієнтів під час здійснення ними банківських операцій. У першому випадку досить часто у науковій літературі зустрічаються визначення, де “банківський нагляд – це контроль...”, або навпаки, “контроль передбачає ... нагляд ...”, у другому випадку “банківський контроль” не має нічого спільного з державним регулюванням банківської діяльності та “банківським наглядом”.

Отже розглядаючи поняття банківського нагляду можна зробити висновок, що:

- 1) Нагляд за діяльністю банків здійснюється з метою забезпечення надійності та стійкості окремих банків та передбачає цілісний і безперервний нагляд за здійсненням банками своєї діяльності відповідно до діючого законодавства та інструкцій;
- 2) Нагляд являє собою моніторинг процесів, які відбуваються в банківських установах;
- 3) Нагляд не може існувати окремо від контролю за виконанням тих чи інших нормативних документів, які регламентують банківську діяльність.

При визначенні понять “банківський нагляд”, “банківський контроль” та “банківське регулювання” чітко простежується наявність особливого регулятивно-наглядового органу від роботи якого залежить не лише ефективність діяльності одного конкретного банку, а й розвиток всієї банківської системи та економіки країни.

Оскільки регулятивно-наглядові органи мають повноваження застосовувати до банків певні коригувальні заходи, а також заходи примусового впливу з метою регулювання їхньої діяльності, то ці заходи можуть розглядатися одночасно як елемент банківського нагляду і як елемент банківського регулювання. Отже, поняття регулювання банківської діяльності та банківський нагляд дуже тісно переплітаються.

Принцип роботи банківських установ, їх функції та види діяльності у різних країнах світу майже однакові, проте слід пам'ятати, що банківська система кожної окремої країни має свої особливості, і всі вони знаходяться на різних етапах розвитку. Втім кожна країна зацікавлена у формуванні такої системи банківського регулювання та нагляду, мета і завдання якої чітко відповідали б певним умовам часу і сприяли ефективному функціонуванню і розвитку банківської системи країни.

В Україні банківський нагляд здійснюється Національним банком України. Згідно Закону України “Про Національний банк України” головна мета банківського регулювання і нагляду - безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів [6].

З теоретичної точки зору визначення головної мети банківського нагляду можна розглядати з наступних позицій:

- 1) В глобальному розумінні. Це зміцнення довіри до банківської системи з боку суспільства, підвищення надійності та стабільності банківської системи;
- 2) В локальному розумінні. Це забезпечення фінансової надійності комерційних банків та захисту інтересів їх клієнтів і вкладників. Головна причина необхідності захисту вкладників – те, що вони не мають необхідних навичок та вмінь для адекватної оцінки банківських ризиків;
- 3) В потенційному. Банківський нагляд повинен стимулювати побудову ефективної і конкурентної банківської системи, яка задовольняє потребу суспільства у якісних фінансових послугах. Підвищення конкуренції у банківському секторі економіки і, як наслідок, запобігання зосередженню економічної влади в одних руках.

Отже основною метою банківського нагляду є своєчасне реагування на порушення та негативні тенденції у діяльності банків для нормалізації їх роботи, зміцнення фінансового стану, підтримки стабільності та розвитку банківської системи в цілому.

При розгляді форм реалізації банківського нагляду більшість вчених дотримуються думки про те, що слід виділяти вступний, безвізний та виїзний банківський нагляд.

Вимоги вступного нагляду стосуються: вступних умов щодо обсягу капіталу, джерел внесків до статутних капіталів банків та складу їх учасників; кваліфікаційних та професійних якостей працівників вищої і середньої ланок управління банками; питань щодо іноземних акціонерів (учасників); відповідних технічних питань; умов, за яких Національний банк України відмовляє в наданні ліцензії на проведення банківських операцій; умов щодо виконання окремих банківських операцій [7].

Безвізний (або документарний, попередній, дистанційний) нагляд застосовується для забезпечення дотримання банками встановлених вимог, пов'язаних із мінімізацією ризиків ведення ними власного бізнесу. Водночас при його проведенні реалізується заборона або обмеження Національним банком України щодо деяких видів банківської діяльності, здійснюється встановлення обсягів резервів для відшкодування можливих втрат за позиками комерційних банків, які порушують економічні нормативи тощо. Безвізний нагляд використовується як система раннього попередження, що дає змогу наглядовим органам ухвалювати рішення про застосування до банків превентивних заходів до загострення ситуації або проведення інспекційної перевірки на місці.

Виїзний (інспекційний) нагляд здійснюється в результаті інспектування банків та їх установ, а також шляхом розробки і вжиття заходів щодо організаційного зміцнення та фінансового оздоровлення цих установ. Він дає змогу органам банківського нагляду перевіряти такі аспекти діяльності банків, як: достовірність звітності, дотримання законів і нормативних актів, надійність управління банком, стійкість фінансового стану банку [13].

Щодо банківського контролю, то тут використовується схожа картина: його поділяють на вступний, попередній та поточний.

Згідно з цією класифікацією вступний нагляд здійснюється з метою чіткого і повного визначення вимог для отримання ліцензії на проведення банківських операцій. Це передбачає перевірку обсягів та джерел капіталу, кваліфікаційних та професійних якостей відповідального менеджменту, бізнес-плану банку на наступний період часу. Проведення попереднього / пруденційного нагляду має на меті забезпечити дотримання банками вимог пруденційного ведення справ за рахунок заборони або обмеження видів діяльності, наприклад, за допомогою формування резервів під збитки із ризикованих операцій. До цього виду нагляду належить також безвізний нагляд, який полягає в перевірці та аналізі наданої банками звітності, зокрема, розрахунку економічних нормативів. Поточний нагляд є рівнозначним інспектуванню банків та їхніх установ, в рамках якого перевіряється надана банками звітність, та аналізується позиція банку, зокрема, за допомогою методики CAMELS. Поточний нагляд також охоплює застосування санкцій та заходів щодо організаційного зміцнення фінансового, оздоровлення окремих банків.

Висновки. Відповідно до законодавства банківський нагляд в Україні здійснюється Національним банком України. Головною метою якого є безпека і стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів. Від того на скільки своєчасно та ефективно здійснюється регулювання банківської діяльності залежить стабільність роботи банківської системи, рівень довіри вкладників і кредиторів банків, а також унеможливлення неправильного розподілу ресурсів банку і втрата його капіталу через ризики, притаманні банківській діяльності. Тому такий важливий напрямок діяльності Національного банку України, як організація банківського нагляду, потребує постійної розробки, вдосконалення та реалізації єдиних принципів, методів та інструментів нагляду і їх постійного вдосконалення.

Література.

1. Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика: навч. посіб./ Адамик Б.П. – Тернопіль: Kart-blansh, 2002. – 278 с. , с. 174.
2. Версаль Н.І. Проблеми класифікації регулювання банківської діяльності/ Версаль Н. І.// Банківська система України: теорія і практика становлення: зб. наук. праць: в 2 т. Т. 2. – Суми: ВВП Мрія – 1 ЛТД: Ініціатива, 1999. – С. 408 – 410.
3. Грушко В.І. Банківський нагляд [Текст]: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./ В. І. Грушко, С.М. Лаптев, О.С. Любунь, К.Є. Раєвський. – К.: Центр навч. л-ри, 2004. –264 с.
4. Енциклопедія банківської справи України [Текст]/ редкол.: В.С. Стельмах (голова) та ін. – К.: Молодь, ІнЮре, 2001. – 680 с.
5. Єпіфанов А.О. Методологічні складові ефективного розвитку банківського сектору економіки України: монографія/ Єпіфанов А. О. – Суми: Університетська книга, 2006. – 417 с.
6. Закон України Про Національний банк України, ст.5. Електронне посилання: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
7. Кришталь Г.О. Розвиток банківського нагляду України відповідно до вимог Європейського Союзу / Г.О. Кришталь// Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України – 2011. – Вип.31.
8. Любунь О.С. Банківський нагляд [Текст] : підручник / О. С. Любунь, К. Є. Раєвський. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 416 с.
9. Міщенко В.І. Банківський нагляд [Текст] : навчальний посібник/ В.І. Міщенко, А.П. Яценюк, В.В. Коваленко, О.Г. Коренєва. – К.: Знання, 2004. – 406 с.
10. Орлюк О.П. Банківська система України. Правові засади організації [Текст]: – К.:Юрінком Інтер, 2003. – 240 с.
11. Пасічник В.В. Банківський нагляд правові засади та проблеми здійснення [Текст]/ В. В. Пасічник// Банківське право України/ під заг. ред. А.О. Селіванова. – К.: Ін Юре, 2000. – 368 с.
12. Поляков В.П. Структура і функції центральних банків. Зарубежний досвід [Текст]/ В. П. Поляков, Л. А. Московкіна. – М.: ИНФРА-М, 1996, – 192 с.
13. Постанова Правління Національного банку України «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України» від 6 серпня 2009 року № 460.
14. Рогова Н. Деякі теоретичні аспекти державного регулювання банківської діяльності [Текст] / Н. Рогова // Економіка України. – 2004. – № 4.
15. Советское административное право [Текст]/ под ред. П.Т. Василенкова. – М.: Юрид. лит., 1990. – 576.
16. Хаб'юк О. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету [Текст]: монографія/ О. Хаб'юк. – Івано-Франківськ : ОПППО ; Снятин : ПрутПринт, 2008. – 260 с.

References.

1. Adamyk, B.P. (2002) *Natsional'nyy bank i hroshovo-kredytna polityka* [The central bank and monetary policy], Kart-blansh, Ternopil', Ukraine.
2. Versal', N.I. (1999) " Problemy klasyfikatsii rehuliuвання bankivs'koi diial'nosti", *Bankivs'ka sistema Ukrainy: teoriia i praktyka stanovlennia: zb. nauk. prats'*, v 2 t., T. 2., pp. 408 – 410.
3. Hrushko, V.I. Laptiev, S.M. Liubun', O.S. and Raievs'kyj, K.Ye. (2004). *Bankivs'kyj nahliad: navch. posib. dlia stud. vysch. navch. zakl.* [Banking supervision: teach. guidances . for students. high. teach. Bookmark], Tsentr navch. l-ry, Kyiv, Ukraine.
4. Stel'makh, V.S. (2001) *Entsyklopediia bankivs'koi spravy Ukrainy* [Encyclopedia of Banking Ukraine], Molod', InYure, Kyiv, Ukraine.
5. Yepifanov, A.O. (2006), *Metodolohichni skladovi efektyvnoho rozvytku bankivs'koho sektoru ekonomiky Ukrainy* [Methodological components of effective development of the banking sector of Ukraine], Universytets'ka knyha, Sumy, Ukraine.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999) The Law of Ukraine "On the National Bank of Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/679-14> (Accessed 25 October 2013)
7. Kryshchal', H.O. (2011), "Rozvytok bankivc'koho nahliadu Ukrainy vidpovidno do vymoh Yevropejc'koho Coiuzu", *Problemy i perspektivny rozvytku bankivc'koi cystemy Ukrainy*, no. 31.
8. Liubun', O.S. (2005), *Bankivs'kyj nahliad* [Banking supervision], Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.
9. Mischenko, V.I. Yatseniuk, A.P. Kovalenko and V.V. Korenieva, O.H. (2004), *Bankivs'kyj nahliad* [Banking supervision], Znannia, Kyiv, Ukraine.
10. Orliuk, O.P. (2003), *Bankivs'ka sistema Ukrainy. Pravovi zasady orhanizatsii* [The banking system of Ukraine . Legal basis of], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
11. Pasichnyk, V.V. and Selivanova, A.O. (2000), *Bankivs'kyj nahliad pravovi zasady ta problemy zdijsnennia* [Banking Supervision legal principles and problems of implementation], In Yure, Kyiv, Ukraine.
12. Poliakov, V.P. and Moskovkina, L. A. (1996), *Struktura y funktsyy tsentral'nykh bankov. Zarubezhnyy opyt* [Structure and function tsentral'nykh banks. Zarubezhnyy Experience], YNFRA-M, Moskva, Rosiia
13. Poctanova Pravlinnya Natsionalnogo banku Ukrayiny (2009), "On the Method chvalennya rekomendatsiy on procedure of ctrec - tectuvannya in bankah Ukrayiny", no. 460.
14. Rohova, N. (2004), " Deiaiki teoretychni aspekty derzhavnogo rehuliuвання bankivs'koi diial'nosti", *Ekonomika Ukraine*, vol. 4.
15. Vasylenkova, P.T. (1990), *Sovetskoe admystratyvnoe pravo* [Sovetskoe administratively law], Yuryd. lyt., Moskva, Rosiia.
16. Khab'iuik, O. (2008), *Bankivs'ke rehuliuвання ta nahliad cherez pryzmu rekomendatsij Bazel's'koho komitetu* [Bank regulation and supervision in the light of the recommendations of the Basel Committee], Sniatyn : PrutPrynt, Ivano-Frankiv'sk, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2014 р.

ТОВ "ДКС Центр"